

Sorø Klosters og Skoles Historie.

1536—1737.

Af *Poul Schjerff*.

En værdig, men tillige yderst vanskelig Opgave vilde det være for en Historiker at skrive Sorøs Historie fra Klostertiden til Nutiden. Vanskelig af flere Grunde. Dels er mange vigtige Kilder gaaet tabt ved Akademiets Brand 1813, dels foreligger der trods dette Tab et saa uhyre og spredt Stof, at det endnu ikke har fundet sin Samler og Bearbejder. Mange har haft Planer om en Sorø-Historie, f. Ex. i det 18de Aarh. Præsten Frederik Dauw, Caspar Peter Rothe¹⁾, og navnlig Albert Thura, der havde udarbejdet et stort Værk om Akademiet, men ikke havde Raad til at lade dets Trykning bekoste, hvorfor Manuskriptet forblev utrykt og senere desværre er forsvundet²⁾. I det 19de Aarh. har adskillige givet Fremstillinger af enkelte Træk i Sorøs Historie, men noget samlet foreligger der som sagt ikke.

Nedenstaaende Skitse er et Forsøg paa at give Sorø Skoles Historie i en enkelt, men dog ret stor Periode, dens første som Skole: 1586—1737. Som

1) Sor. Tidsskr. II., 141.

2) Sor. Tidsskr. II., 121—144. Kirkehist. Saml. 5. R., 2. B., 56 ff.

Indledning vil jeg — ret udførligt — fremstille Sorø Historie i Reformationsaarhundredet, da man her ser, hvorledes Klosteret paa forskellig Maade udvikler sig henimod at blive Skole. Fremdeles vil jeg, saavidt muligt, lade det ved Siden af Skolen oprettede Akademi ude af Betragtning, da det er Skolen, der interesserer mig, og da der desuden foreligger en Fremstilling af Akademiets Historie i dets første Periode.¹⁾

Jeg har haft den Lykke at tilbringe gode og udviklende Aar paa Sorø's minderige Skole, og denne lille Afhandling er skrevet ud fra samme Synspunkt, som ogsaa Dauw lader komme til Orde (1745): „Der er intet sødere og behageligere i Verden, end at tænke paa de Steder, som har givet os at være til og at liide vel. Saaledes er jeg med en sær Kierlighed forbunden den kiøbsted . . . *Sorø* i Sælland, der er mit Opdragelses og Studeringers Sted . . ., og om dette at skrive skal og bør jeg ikke spare saa megen Tid og Flid, som mig Gud, mit Embede og min Helbred vil tilstæde.“

I.

INDLEDNING.

SORØ KLOSTER FRA REFORMATIONEN TIL SKOLENS OPRETTELSE. (1536—1584).

Kong Frederik den Anden valgte ikke ilde, da han den 31. Maj 1586 ud af det gamle Cistercienserkloster gjorde en Skole.

¹⁾ E. G. Tauber: Udsigt over Sorø Academies Forfatning 1623—1665. Kbhvn. 1827.

Allerede i Aarhundreder havde Sorø været et Sted, hvor Aandens Arbejde holdtes højt i Ære, det er tilstrækkeligt at minde om Absalon og hans dybe historiske Sans. Og fra Reformationen indtil 1586 gennemgaar Klosteret en Udvikling, der ganske jævnt ender med Oprettelsen af en Skole. Det er dette, der skal vises i det følgende.¹⁾

Reformationen fremstod som en Frihedsbevægelse mod Katolicismens Autoritet. Der fordredes Frihed til at tro Guds uforfalskede Ord, og det enkelte Menneske skulde ikke længer være bundet i Kirkens Lænker, men have Lov til at være Menneske i alle Forhold, specielt i Ægteskabet. Coelibatet blev derfor ophævet som stridende mod Naturen, og det vil i Virkeligheden sige et Træk mod Munkene, et Skridt henimod Klostrenes Ophævelse. Klostrene var det, der for alle Lutheranere stod som en af Papismens mest ildesete Institutioner, disse Reder for Driveri og Usædelighed. Derfor maatte de forsvinde, men lidt efter lidt. Først Tiggermunkene; Reformationstidens arbejdende Borgere saa med Afsky paa disse Mennesker, som, skønt de ikke var syge, opretholdt Livet ved Tiggeri, og rundt om i Danmarks Byer jages Tiggermunkene ud med haard Haand, som vi kan læse det i den gamle Bog: „*Historia expulsionis Minoritarum*“²⁾, og allerede fra 1537 har Tiggermunkeordenen ophørt at bestaa.

Med den anden Slags Klostre, Herreklostrene, gik det noget anderledes. Deres Bestaaen var

1) Kirkehist. Saml. 4. R., 5. B., 534—543. Hist. Tidsskr. 4. R., 6. B., 474—477.

2) „*Fratres minores*“ kaldte Graabrødrene ydmygt sig selv.

nemlig ikke afhængig af Folks Godgørenhed, da de i rigelig Grad var forsynet med Gods.

Til Herreklostrene hørte blandt andre Cisterciensernes Kloster i Sorø, der under en Række fremragende Abbeder i Tiden indtil 1580 kom til at indtage en Hovedstilling blandt Klostrene i det hele.

Paa Sorø sad som Abbed (fra 1508) den kendte *Henrik Christiensen Tornekrans*. Hans Fødselsaar er ukendt, han døde 1538. Man faar Indtryk af, at han har været en overordentlig dygtig Prælat, fint kultiveret og navnlig i Besiddelse af stærk historisk Sans. Derom vidner, at han 1515 lod Skjoldfrisen i Sorø Kirke restavrere, og paa Absalons Grav anbragte den Ligsten, som endnu findes dér. At han ogsaa har spillet en Rolle i Statslivet, ses af, at han, selv efter Reformationens Indførelse, vedblev at beholde sin Plads som Rigsraad. Og i hans Dødsaar, 1538, kommer han til at indtage Stillingen som en Slags Overabbed for de endnu bestaaende Cistercienserklostre; den 28. Oktober udsteder Christian den 3. et Brev, hvori Henrik, „wor Mand oc Raadt“ (o: Rigsraad), sættes til at staa i Spidsen for „wore oc Kronens Clostere, Soor, Esserom, Herresvodt, Widschölff oc Øm“, der alle fik Lov at bestaa, indtil den sidste Munk døde, mod at læmpe Gudstjenesten efter Bugenhagens Ordinans. At Sorø-Abbeden blev udset til en saa betydelig Stilling, er et tydeligt Bevis paa, hvor anset han var, trods det, at Katolicismen havde udspillet sin Rolle.

To Maaneder efter Brevet døde Henrik Tornekran og efterfulgtes af *Niels Jespersen*, der beholdt Stillingen som Tilsynsmand. Han virkede som Abbed indtil 1556, og i den Tid begynder Klosterets

Udvikling i Retning af Skole. Først anvendtes det dog som Herberg for Vejfarende; det laa bekvemt paa Vejen til Korsør og i dets mange Bygninger var der rigelig Plads for de Rejsende. Frederik den 2. holdt meget af Sorø, og opholdt sig gentagne Gange der, baade naar han var paa Rejser og for længere Tid for at jage; og Danmarks Adel havde ligefrem Ret til at fordre Natteleje paa Klosteret.

Endvidere brugtes det som en SlagsForsørgelsesanstalt, navnlig for Gejstlige, der efter et virksomt Liv trængte til Hvile og Pleje paa et roligt Sted, og som Fængsel, ogsaa for gejstlige Personer, der af én eller anden Grund havde forset sig; de blev dog behandlet ret mildt. Den bekendteste „Fange“ er Magister Iver Bertelsen, der var blevet anklaget for en den Gang forfærdelig Forbrydelse: Udeladelse af Djævlebesværgelsen ved Daaben; 1567 blev han hensat i Forvaring i Sorø Kloster og opholdt sig der indtil 1570, da Kongen tog ham til Naade; ja, saa højt forstod Iver Bertelsen at bringe sig i Kongens Gunst, at han 1572 blev Abbed for det Kloster, hvor han selv 2 Aar havde siddet fangen.¹⁾

Men hvad der peger fremad mod Sorø Klosters fremtidige Opgave, er Brugen af det som Skole under forskellige Former.

Det begynder med, at Christian den 3. 1541 paalægger de endnu bestaaende Klostre at underholde nogle Studenter i København; Meningen var at skaffe Universitetet Tilgang. Men samtidig med, at Sorø saaledes maa støtte Universitetet, begynder man at anvende Klosteret som Præsteskole; den

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. III., 543 551.

Gang var det nemlig ikke nødvendigt at have studeret ved Universitetet for at blive Præst. Derfor havde Bugenhagen i Universitetets Ordinans af 1539 faaet indsat en Bestemmelse om, at Herreklostrene skulde være Skoler til Uddannelse af Præster; særlig skulde man tage sig af fattige, men begavede unge Mænd. „Der skal være en Theolog, enten en Klostermand, eller en anden i saakaldt verdslig Dragt, en Mand af Lærdom, som kan holde Forelæsninger over den hellige Skrift og prædike. Af Klosterbrødrene skal ogsaa udvælges eller andenstedsfra hidkaldes Mænd, der kunne undervise i Grammatik, Dialektik og Rhetorik, og tyde nogle Autores. Men saalænge de [unge Mænd] studere der, skulle de være deres foresatte lydige, leve i Kyskhed, Ærbarhed, Bøn og Studering, og hver Dag synge og læse i Koret efter den i Kirkeordinansen foreskrevne Skik samt bære Munkedragt.“¹⁾ Saaledes hedder det i Ordinansen, og man ser, at Klosteret nu er præget, halvt munkeagtigt-katolsk, halvt humanistisk og protestantisk.

Klostrene har aabenbart ikke været hidsige efter at gennemføre disse Bestemmelser, for 1551 befaler Kongen ved et Brev, at der ved Sorø, Antvorskov, Ringsted, Skovkloster og Esrom skal ansættes en Læsemester: „Vi give Eder tilkende, at vi erfare, at der udi Klosteret ikke holdes nogen Læsemester, som vi udi vor Ordinans have befalet og ordineret; derfor bede vi Eder og begære, at I med det allerførste tager under Overvejelse at forskafe Eder en Læsemester dér udi Klosteret, som kan læse udi den hellige Skrift for de unge Brødre og de andre

¹⁾ H. F. Rørdam: Kbhvn.s Univ. Hist. I., 52.

unge Personer, som der i Klosteret ere“. Angaaende samme Læsemesters Løn bestemmes der i samme Kongebrev, at hvis Klosteret selv ikke kan udrede hans Løn, skal han tillige være Sognepræst i et af de ved Klosteret liggende Sogne. Det har sikkert været Skik, at de ansatte Læsemestre tillige har været Sognepræster; den bekendteste af disse er Morten Pedersen, som senere blev Abbed, og som jeg derfor vender tilbage til.

1556 døde Abbed Niels Jespersen og efterfulgtes af *Oluf Lauritsen Karsenose*, der dog døde allerede 1565; nogen Epoke i Sorø Historie betegner hans 9-aarige Abbedvirksomhed ikke; men han omtales som en dygtig Styrer af det vidtstrakte Klostergods og af Præsteskolens.

Den næste Abbed er en meget betydelig og interessant Skikkelse: Magister *Morten Pedersen*, hidtil Læsemester ved Klosters Præsteskole, men nu, 1565—72, Abbed. Han var født i Grenaa 1537, havde gaaet i Skole i Aarhus, og efter Studier, dels i København, dels i Wittenberg, var han blevet Magister sidstnævnte Sted og vendte 1562 hjem for at overtage Stillingen som Læsemester ved Sorø Kloster. 1565 bliver han som nævnt Abbed. Han var i Besiddelse af stærke historiske Interesser, baade for Danmarks Historie i det hele taget, ligesom ogsaa for det mindere Sted, hvis Kloster han ledede. Det viser sig i hans Skrifter; han har efterladt et Haandskrift med en Række Optegnelser, der vist nok er et Forarbejde til en Aarbog over Danmarks Historie; fremdeles fængslede Hvideættens og Klosterets Historie ham, saa han — med Hjælp af den før nævnte Iver Bertelsen — foretog Underøgelser i Kirken, gjorde Optegnelser om Indskrift-

erne sammesteds, og endelig (1589) udgav det hele under Titlen: Biskop Absalons og Hr. Esbern Snares Herkomst og adelige Stamme“, et meget vigtigt og meget benyttet Kildeskrift til Absalons Historie. Morten Pedersen er egentlig den første „soranske“ Historieskriver, han indleder Rækken af de mange Mænd, der indtil Nutiden er blevet inspireret af Middelalderaanden fra Sorø; han har forstaaet, at han levede paa et Sted, der havde en Historie, og han er den første, der har søgt at nedskrive denne.

Under Morten Pedersen virkede Præsteskolens videre; den maa nærmest opfattes som en Fortsættelse af Middelalderens Klosterskole; allerede fra Middelalderen af ser vi altsaa Klostrene anvendt som Skoler; der er derfor en Udviklingslinje, eller rettere en Sammenhæng mellem Perioderne i Sorø Klosters Historie; til enhver Tid har der været en Skole; Reformationstiden giver det andet Trin: Præsteskolens.

1569 oprettes Kommunitetet; og hermed opstilles den Fordring, at Præsterne skal have akademisk Dannelse for at blive Præster; saa er Præsteskolerne i Klostrene overflødige; det var nu muligt for fattige Studenter ved Hjælp af Kong Frederiks Understøttelse at opholde sig i København og studere. Lidt efter lidt ophører i det hele taget det gamle Klosterliv rundt om i Danmark; i Sorø er der dog endnu en Abbed at nævne: Iver Bertelsen, 1572–80; han, der tidligere havde siddet som „Fange“ paa Klosteret. Ogsaa han er fuld af Interesse for historisk Forskning; blandt hans Bedrifter er den største hans Fund af Adam af Bremens Kirkehistorie, som han overlod Anders Sørensen Vedel til Udgivelse 1579, hvorved der kom Kendskab til et andet

vigtigt Skrift om dansk Historie. 1580 forflyttedes Iver Bertelsen til Ringsted Kloster, og fra dette Aar kan det gamle Sorø Kloster siges at være op-hørt. Det bliver nu verdsligt Len under Frederik den 2dens Staldmester, Peder Reedtz, men at Sorø skulde bruges som Skole, glemte man ikke, i hans Lensbrev af 10. August 1580 faar han Tilhold om at underholde 24 Peblinge med Kost og Klæder; og den samme Bestemmelse genfindes i den næste Lensmands, Johan Svaves Brev af 9. Oktober 1584, men pludselig tager Kongen en anden Bestemmelse angaaende Klosteret og træffer Foranstaltninger, der fører til den egentlige Oprettelse af Sorø Skole.

II.

SKOLENS OPRETTELSE (1584—1586).

Et Fjerdingaar før Udstedelsen af Johan Svaves Lensbrev havde Kongen valgt Sorø til Skole for sin unge Søn, Prins Christian (senere Christian den Fjerde), der efter sin Hyldingsrejse Danmark rundt skulde uddannes til sin ansvarsfulde Kongegerning. Den 5te August 1584 ankommer den unge Prins til Sorø sammen med sin Tugtemester og nogle Adelsbørn, der skal opdrages tillige med ham. Den 15de Januar 1585 bliver ogsaa Broderen, Hertug Ulrik, sat i samme Skole, saa Sorø nu er en Fyrstescole¹⁾. Den praktiske Følge heraf blev Klosterets Afspærring for Rejsende, en Foranstaltning, som sikkert

1) Om hele dette Afsnit se: Hist. Tidsskr. 4. R., 6. B. S. 474 ff.

har glædet Kongen, der følte denne Adelen's Forret som et Indgreb i sin kongelige Magt, og som nu benyttede Lejligheden til at befri sig for dette Tryk. Adelen blev henvist til at skifte i Lunge, det nuværende Lyng. Som det hedder i Kongens Brev, blev det forbudt „at tillade nogen af Adel, Herremænd, Fruer og Jomfruer, end mindre nogen anden, som kunde hænde at komme hid til Klostret, hvo som helst det kunde være, at komme til højbemeldte vore Sønner, uden det kunde være nogen af vores og Rigens Raad, som det kunde begære, hvilke det skal maa blive tilladt. Desligeste skulde og vor Hofprædikant, Mester Christoffer Knoff, saa og D. Povl Madsen, Superintendent udi Sjællands Stift, naar de hænde did at komme, maa blive tilladt at komme til højbemeldte vore kjære Sønner, og ellers ingen anden, saafremt de ikke derfor ville have vor højeste Unaade.“ Grundene til Afspærringen var to; naturligvis først at hans to Børn skulde have den nødvendige Ro til deres Studeringer, men navnlig for at undgaa, at Prinserne skulde blive overfaldet af en Sygdom, der den Gang som en Epidemi plagede hele Danmark. Det var en Slags Pest eller tyføs Dysenteri, som fra 1583 havde bredt sig fra København til Helsingør og Frederiksborg. Paa sidstnævnte Sted fandtes allerede en Latinskole, hvor det vilde have været naturligt at anbringe Kongebørnene, men under de daværende Forhold med Sygdommen var det, at Sorø blev foretrukket som et andet anset Skolested, tilmed da Sygdommen endnu ikke var naaet dertil. Frederiksborg-Skolen kommer dog atter i Gang i Juli 1584, og i August begynder Fyrsteskolerne i Sorø. Pesten, der i Aaret 1584 havde plaget Fyn og Jylland, begynder nu,

1585, at spores paa Sjælland, og i Marts eller April bliver Prinserne i Sorø syge, maaske af denne samme Sygdom; Skolen ophæves, og de to Kongebørn drager til Frederiksborg med deres Tugtemestre og de Adelsbørn, Hertug Christian havde haft med sig, medens de Børn, der havde ledsaget Hertug Ulrik, foreløbig bliver i Sorø. De Forældre, der havde Børn paa Skolen, faar ved Brev af 9. April 1585 Ordre til at tage dem hjem, indtil Kongen kunde træffe nærmere Bestemmelse om Ordningen af det hele Forhold. Foreløbig indstilleres Fyrsteskolens paa Frederiksborg, medens den derværende Latin-skole, som man ikke havde Plads til, midlertidigt flyttes til Roskilde.

Men Sagen skulde ordnes, og Sorø, som i Mellemtiden aabenbart er blevet befriet for Sygdommen, har forekommet Frederik den Anden et gunstigt Sted for en Skole, hvorfor han den 17. April 1585 udsteder en Fundats for Skolen¹⁾; den traadte dog ikke i Kraft, hvad der kan ses af Roskildegaaards Lensregnskab for 1585—86; i dette findes der anført et Regnskab over Udgifterne til „de ti unge Herremænd“ o: de ovenfor omtalte Adelsdrenge fra Skolen i Frederiksborg, der viser, at de har opholdt sig i Roskilde indtil Paasken 1586. Denne første Fundats er derfor rent foreløbig, saa det er ikke nødvendigt at opholde sig nærmere ved den²⁾; den egentlige, grundlæggende Fondats udstedes den 31.

1) Aftrykt i Sor. Tidskr. I, 31—34.

2) Et ganske morsomt Kulturtræk viser Fundatsens Stykke 7: Hver Elev maa til hvert Maaltid, 2 Gange om Dagen, faa en Pot Øl, men Skolemesteren og Hørereren hvad de begærer; der tilføjes forsigtigt og betegnende for den Tid: Dog til Nødtørft!

Maj 1586, og fra denne Dag maa Sorø Skoles Oprettelse dateres, hvorfor det er med fuld Ret, at den hvert Aar fejres som en af Skolens største Dage.

Altsaa: den første Spire til Sorø Skole er de to Kongebørns Sygdom og deraf følgende Flytning til Frederiksborg, hvorved Latinskolen dør maatte have et nyt Sted. I Forbindelse med dette staar som den anden Aarsag, at Frederiksborg med det livlige Hof ikke var nogen sund Omgivelse for unge, læsende Mennesker; det var jo en Række forskelligartede og ikke altid lige tiltalende Mennesker, de Adelige førte med sig som Tjenere. Dette har Frederik den Anden ogsaa haft i Tankerne, da han valgte Sorø:

„ . . . her saa hin Danmarks gæve Drot,
det var for Danmarks Drengs godt
at bo.“

Eller for at faa Kongens egne Ord, vil jeg citere selve Fundatsen, hvor Sorø Skoles Oprettelse motiveres med disse Ord: „Vii ere komne udi Forfaring, hvorledes med samme Skolebørn [nl. Børnene paa Frederiksborg] meget forsømmes, saa de icke kunde holdes udi slig Tvang og Diciplin, og ei heller udi Lærdom og Optugtelse saa formeeres og fremmes som det sig bør, af den Aarsage, at Vi selv ideligen holde Hoff paa fornefnte Vort Slott Friderichsborg, og de der daglig med gemeene Hof-Tjenere kunde have Omgængelse, hvoraf Ungdommen meget bliver forført og forkrænket.“

Hermed var Sorø Klosterskole oprettet, og Frederik den Anden havde føjet en ny Fortjeneste til de mange, han allerede havde erhvervet sig ved at fremme og højne Danmarks aandelige Kultur.